

הכוח האווירי לאן?

בואינג סטירמן

אוויה

ספיטפייר

אוסטר אוטוקרט

מטוסי חיל האוויר במלחמת העצמאות | בכל מלחמותיה של ישראל מילא חיל האוויר תפקיד נכבד - אפילו במלחמת העצמאות, עוד לפני שהוקם כוח אווירי של ממש

תא"ל (מיל') ד"ר דב תמרי
ראש התוכנית ללימודי חברה,
ביטחון והגנת העורף במכללת
בית ברל

ישראל משקיעה הון רב בבניית חיל אוויר גדול וחזק אך שיעילותו פוחתת בעימותים שבהם היא מעורבת ב־30 השנים האחרונות - נגד ארגונים לא מדינתיים שתפיסת הלחימה שלהם היא טרור של טילים ושל רקטות נגד אזרחים. בתנאים הפוליטיים שישראל בחרה לדבוק בהם - הפעלת כוחות אוויר נגד אותם הארגונים מסבכת אותה שוב ושוב בזירה הבין־לאומית. האתגר של חיל האוויר הוא לשמור על הרלוונטיות שלו באמצעות גיבוש תפיסות הפעלה חדשות ומימושן

מבוא: חיל האוויר במבט היסטורי

המתבונן היום בחיל האוויר של צה"ל רואה חיל מודרני, בעל יכולות טכנולוגיות מהמובילות בעולם, מאומן כהלכה, ובעל פוטנציאל מוכח להוציא אל הפועל מגוון גדול מאוד של פעולות ושל מבצעים בכל תחום ובכל טווח. יחד עם זאת נראה שהאפשרויות המדיניות והצבאיות לפעול בממד האווירי במלוא הפוטנציאל הגלום בו הולכות וקטנות. מצב כזה מכונה "מקסימום שמתקשה להתאים למינימום". לכן יש מקום לבחון את הכוח האווירי בהווה לאור הסביבה שבה הוא פועל. בכל מלחמותיה של ישראל מילא חיל האוויר תפקיד נכבד - אפילו במלחמת העצמאות, עוד לפני שהוקם כוח אווירי של ממש. המטוסים הספורים והמיושנים הצליחו להעניק ממד נוסף למערכות שקבעו את תחומיה של מדינת ישראל. לציון מיוחד ראוייה יכולת התובלה האווירית של אז - החל מתובלת נשק חיוני מחו"ל בשלבים המכריעים של המלחמה ועד תובלה אווירית אופרטיבית במערכה הלוגיסטית שקדמה ל"מבצע יואב" באוקטובר 1948.

במלחמת סיני (1956) כבר היה לצה"ל כוח אווירי מודרני וסילוני ברובו. אומנם לא היה עליו להכריע את חיל האוויר של מצרים - משום שאת המשימה הזאת נטלו על עצמם חילות האוויר של בריטניה וצרפת (ועשו אותה בדרך המגושמת ביותר האפשרית), אך במשך 48 שעות הוא מנע מחיל האוויר של מצרים לפעול ביעילות במרחבי הקרבות בסיני וסייע לכוחות הקרקע ללחום בכוחות המצריים.¹

עם זאת, לא במלחמת סיני אלא כבר ב־1950, מיד לאחר מלחמת העצמאות, החלה להתגבש תפיסת הפעלה של חיל האוויר שעתידה הייתה לבוא לידי ביטוי במלחמת ששת הימים. מחלקת התכנון באגף המטה הכללי פירסמה מחקר מטה בשם "מגמות להשגת עליונות באוויר" זמן רב לפני שחיל האוויר בנה כוח אווירי יעיל.² הנחת היסוד הייתה שעל צה"ל להשיג עליונות אווירית בשלב פתיחת המערכה, שכן זהו "תנאי הגורלי לניהול מלחמה והצלחתה על ידי מדינת ישראל", וכי עליו לשמור על העליונות הזאת בהמשך המלחמה שכן זהו תנאי הכרחי לסיום מוצלח שלה. מסקנת המחקר הייתה ש"תורת הביטחון הלאומי הנוכחית וביצועה לפי תוכניות אסטרטגיות, אופרטיביות וארגוניות תלויה בהצלחת גורם עליונות באוויר" (ההדגשה במקור).

במחקר נוסחו כמה מסקנות בנוגע לכוח האווירי:

- אם תידרש לחימה ממושכת להשגת העליונות האווירית, הרי שהדבר נוגד את תפיסת הביטחון כפי שצה"ל גיבש לעצמו, פוגע בסיכויי המתקפה להכרעת המלחמה, וההצלחה במלחמה אינה ודאית.
- הכרחי להשיג עליונות באוויר בשלב הפתיחה של המערכה. יש להקדיש לכך את כל יכולות חיל האוויר במאמץ מרוכז, תחת פיקוד אחד, ולשתף כוחות יבשה וים ואמצעים מיוחדים. חיל האוויר אינו יכול לממש את המשימה הזאת נגד כוחות אוויר מודרניים באמצעות לחימה אווירית בלבד.
- הזמן לפתיחת המאמץ המרוכז והמתואם להשגת עליונות אווירית הוא כמה שעות לפני פתיחת המערכה הכללית. "הביטוי הוא פעולה מונעת תוקפנית", שעליה צריך להחליט הדרג המדיני ברמה גבוהה ביותר.³ ההנמקה ההגיונית לצורך במתקפה מקדימה התבססה על ההערכה שאם האויב ישיג עליונות אווירית בשלב הפתיחה, "לא קיימת כל אפשרות להחזיר שיווי משקל אווירי... לכן פעולה תוקפנית ופעולה מונעת הן תנאי להצלחה במערכה צבאית".⁴

ב־1951 החל הקונספט של מתקפה מונעת ושל מתקפה מקדימה לצבור תנופה בקרב קצונת המטכ"ל ובחיל האוויר. כדי להימנע ממתקפה אווירית ערבית יזומה ולפתוח במתקפה מקדימה להשגת עליונות אווירית דרושה התרעה מודיעינית שהוגדרה במסמך "מוחלטת", שתינתן לחיל האוויר עוד לפני הגיוס הכללי, משום שחיל האוויר הוא היחיד היכול להגן ולהבטיח את הגיוס. אם חיל האוויר הוא הגורם שמאפשר את גיוס המילואים, רצוי שיתגייס ויפעל עוד לפני שהאויב נערך למתקפתו האווירית. ההתרעה "המוחלטת" יכולה להצדיק החלטת ממשלה לצאת למלחמה מקדימה באמצעות הכוח האווירי.

אולם המסקנה הזאת לא נבדקה לעומקה - לא במחקר המטה האמור, לא במטה הכללי, וגם לא בשפע המסמכים המשקפים את תפיסות חיל האוויר בתקופה שבין שנות ה־50 הראשונות למלחמת ששת הימים. אפשר היה להבין כבר בשנות ה־50 הראשונות שהדבר אינו סביר, משום שלא הייתה אפשרות - תיאורטית ומעשית - להבטיח את מימושה של "התרעה מוחלטת". יתר על כן, אם יש חשש מבוסס למתקפה ערבית המצדיקה מתקפה אווירית מקדימה, אין שום סיבה

שבעולם לגייס את חיל האוויר ולהשהות את גיוס כוחות היבשה והים. הבעיה הלא פתורה הזאת במישור התפיסתי עלתה ערב מלחמת יום הכיפורים.

אמת, כבר בשנות ה־50, וגם היום, נבנה חיל האוויר כך שיוכל לפתוח ולפעול באמצעות רוב כוחו במהירות העולה על הגיוס החלקי או הכללי של צה"ל. היכולת הזאת הייתה אפשרית בממד הזמן הפיזי הנדרש להפעלת המטוסים ומערכות השליטה והבקרה על פי תוכניות שהוכנו מראש. אך לא כך הדבר בנוגע לממד הזמן הדרוש למטכ"ל כולו, למטה חיל האוויר ולמפקדו להבחין שההקשר של המלחמה ושל המערכות שונה מאוד מזה שהיה בסיס החשיבה שעיצבה את התוכניות. נדרשת חשיבה שונה ובעקבותיה נדרש אופן פעולה שונה מאוד מזה המוכר ומהתוכניות. זהו ממד הזמן התפיסתי שבו, כמו למטכ"ל, אין לחיל האוויר יתרון, ומלחמת יום הכיפורים היא הדוגמה הבולטת לכך.⁵ יתר על כן, מחקרי המטה האמורים, שנעשו במשך שנים, כמעט שלא הביאו בחשבון שאותה החלטה הכרחית של הממשלה אינה מובטחת, ודאי שלא בלוחות הזמנים הדרושים למתקפה מקדימה. ביחסי הגומלין בין התפיסות להפעלת הכוח הצבאי שצה"ל שקד עליהן לבין התפיסות המדיניות חסרו ידע ומכנה תפיסתי משותף. עולה מהדברים האלה שהחשיבה בחיל האוויר ובצה"ל בנוגע לחיוניות

ביחסי הגומלין בין התפיסות להפעלת הכוח הצבאי שצה"ל שקד עליהן לבין התפיסות המדיניות חסרו ידע ומכנה תפיסתי משותף

המכרעת של הכוח האווירי ובנוגע למרכזיותו התגבשה עוד לפני שהיו יכולות של ממש בתחום הלוחמה האווירית עקב מחסור במטוסים, בטייסים ובתשתית הולמת.

ההישג המדהים של חיל האוויר ביומה הראשון של מלחמת ששת הימים היה לשם דבר בתולדות המלחמות בעולם בכלל ובתולדות המערכות האוויריות בפרט. אף על פי כן ראוי להזכיר שני נושאים הקשורים באותה המלחמה שיכולים להאיר את המלחמות שבאו אחריה וגם את המתרחש בימינו אלה. הנושא הראשון הוא סוגיית המתקפה האווירית המקדימה. בתקופת ההמתנה במאי 1967, כאשר רוב צה"ל היה מגויס, ותצורת הפריסה שלו הייתה מגננתית, היה ברור שצפויה מלחמה, אך לא היה ברור מי יפתח בה ומתי. ראש אג"ם, אלוף עזר ויצמן, שרק שנה לפני כן סיים לפקד על חיל האוויר, ומפקד חיל האוויר באותה העת, אלוף מרדכי הוד, העלו רעיון שהיה אז חדש בחשיבה האסטרטגית והאופרטיבית בצה"ל:

ויצמן והוד הבינו שהמשבר אינו פתיר כל עוד אין החלטת ממשלה לצאת למלחמה. צה"ל היה מגויס, והתפיסה השלטת במטכ"ל הייתה שיש לצאת למתקפה נגד צבא מצרים בסיני לפני שישלים את היערכותו למגננה או למתקפה. מדי יום שיפרו הכוחות המצריים את היערכותם, ובמטכ"ל חששו שצה"ל יאחר לפתוח במתקפה. התוכנית

למערכה האווירית - "מוקד" - שעליה שקד חיל האוויר במשך שנים אחדות, הייתה מוכנה לביצוע. ימים אחדים לאחר שצבא מצרים החל להיכנס לסיני (היחידות הראשונות נכנסו ב־14 במאי 1967) המליצו ויצמן והוד לרמטכ"ל לפתוח במתקפה אווירית על מצרים שבה יושמד חיל האוויר שלה ובכך תאבד יכולתו להיות גורם במלחמה.

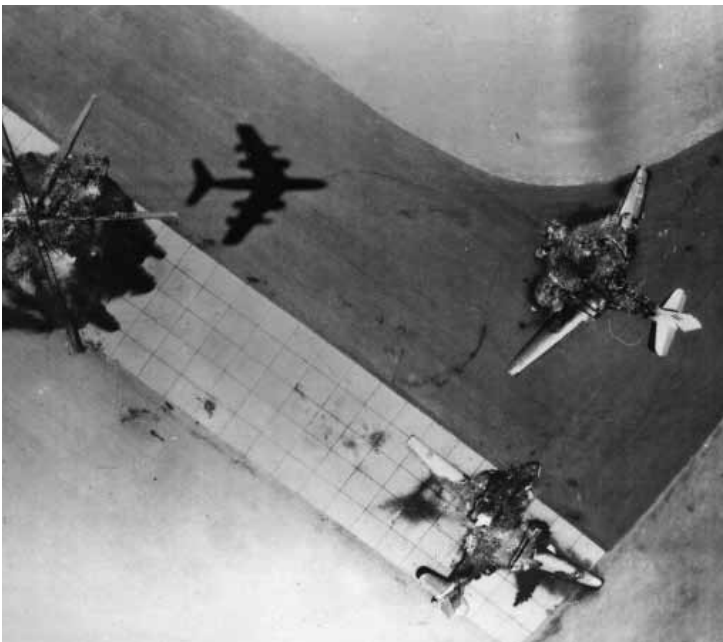
ב־27 במאי הציע ויצמן פעם נוספת לרמטכ"ל, לראש אמ"ן ולאיש הקשר של משרד החוץ במטכ"ל, שלמה ארגוב, להמליץ לממשלה: אם אין נכונות לצאת למתקפה יזומה ומקדימה בהיקף מלא, יש לאשר יציאה למבצע "מוקד" נגד חיל האוויר המצרי,⁶ ובמקום להמשיך במתקפה על הקרקע - לחכות לתגובת מצרים. ההצעה הזאת נבעה מההערכה שלאחר השמדת חיל האוויר המצרי יהיו כוחות הקרקע המצריים בסיני חסרי ישע ולא יוכלו לתקוף שכן הם יהיו חשופים לתקיפות מהאוויר. שום כוח ישראלי לא יחצה את הגבול ולא יישאר בטריטוריה שכנה, המצרים לא יוכלו למנוע שיט מאילת ואליה, ויש סבירות שהמשבר יחלוף. הרעיון הזה לא נפסל, אולם גם לא נידון ולכן גם לא מומש. הרמטכ"ל רבין העיד בספרו שראה בהצעתו של ויצמן לא יותר מאשר הרע במיעוטו.⁷

השאלה - היפותטית ככל שתהיה - היא מדוע בתנאים שהתהוו אז לא נשקלה ההצעה הזאת ברצינות. במבט לאחור נראה שהייתה זו הזדמנות יחידה וחד־פעמית לישראל ולצה"ל לפתור משבר כה חמור באמצעות כוח אווירי בלבד. הזדמנות כזאת מעולם לא חזרה על עצמה מאז. ניתן לתת שתי תשובות לשאלה הזאת:

הראשונה, הדרג הבכיר בצה"ל לא פיתח הבנה מערכתית מעמיקה בנוגע למערכות אוויריות למרות החשיבות הגדולה שייחסו המטכ"ל ושרי הביטחון לרכש מטוסים. המטכ"ל השאיר את התיאוריה ואת הפרקטיקה למפקדי חיל האוויר - תופעה תמוהה בצבא קטן יחסית שבו חיל האוויר כפוף לחלוטין למטכ"ל ולעומד בראשו. ייתכן שהסיבה לכך הייתה החיץ הבלתי נראה בין קציני היבשה לקציני האוויר, העובדה שקציני חיל אוויר לא שירתו במטה הכללי היבשתי, היעדר בית ספר גבוה למלחמה בצה"ל (עד היום הזה), שבו ניתן היה ללמוד עיצוב מערכות ותכנון, והיעדר הבנה של החשיבה האסטרטגית הנדרשת כאשר ההקשר שהתהווה לא תאם את המקובל ואת התוכניות האופרטיביות.⁸

השנייה, הפרדיגמה של צה"ל מאז תחילת שנות ה־50, שאת המלחמה חייבים להכריע ביבשה באמצעות כיבוש שטחים והשמדת כוחות וכי תכלית המלחמה, אם פרצה, היא להשיג טריטוריות חדשות ולהחזיק בהן - כדי שישמשו קלף פוליטי להסדר אפשרי או כדי שיישארו בחזקת ישראל וישמשו לביצורה. מטוס אינו יכול להחזיק בטריטוריה שבמחלוקת.

הנושא השני שמחייב עיון הוא היערכות המצרים בסיני ערב מלחמת ששת הימים. הבעיה הצבאית הראשונה במעלה שבה התחבט הפיקוד הצבאי העליון של מצרים אחרי יצירת המשבר באמצע מאי הייתה יחסי מגננה-מתקפה.⁹ יש לציין שגם צה"ל התחבט מאוד בשאלה של יחסי מגננה-מתקפה באותו המשבר ובאותו הזמן, אך מסיבות אחרות שעיקרן השתוות הממשלה מלהחליט על מתקפה יזומה. כאשר החליטה ההנהגה של מצרים להזרים צבא לסיני, לא הייתה לה באותו השלב כוונה לפתוח במלחמה יזומה נגד ישראל. לכן היערכות

ימימין: שיירה מצרית בעת התקפה של מטוס חיל האוויר במלחמת סיני. משמאל: צלילתו של מטוס חיל האוויר (ווסור) על מסלול של בסיס תעופה מצרי בעת תקיפה במלחמת ששת הימים | היה מאפיין משותף למלחמת 1956 ולמלחמת 1967: בשתייהן פתח צה"ל ראשון במתקפה שמטרתה היו ברורות זמן סביר מראש, וחיל האוויר התכונן אליהן בעוד מועד והשיג את התוצאות המקוות

צדקי מחמוד, רשות להסיג את רוב הכוח האווירי לבסיסים בעומק מצרים ולהרחיקם ככל האפשר מהטווח היעיל של מטוסי חיל האוויר הישראלי. עאמר, וכנראה גם נאצר, התעקשו על מתקפת-נגד אווירית שתתחיל 45 דקות אחרי התקיפה הישראלית הצפויה. לכן רוב הכוח האווירי של מצרים הושאר בפריסה קדמית יחסית, דהיינו בטווח היעיל של מטוסי חיל האוויר, והושמד בתוך שלוש שעות. גמאל מראד טוען שעאמר, בדראן וכל אנשי הפיקוד הבכיר "לא לקחו ברצינות את התרעתו של נאצר כי צפויה התקפה בבוקר 5 ביוני"¹². ספק אם מבצע "מוקד" היה מצליח כפי שהצליח אילו היה חיל האוויר המצרי מעביר

חלק ניכר ממטוסיו לשדות תעופה רחוקים בעומק מצרים. היה מאפיין משותף למלחמת 1956 ולמלחמת 1967: בשתייהן פתח צה"ל ראשון במתקפה שמטרתה היו ברורות זמן סביר מראש, וחיל האוויר התכונן אליהן בעוד מועד והשיג את התוצאות המקוות. שתי המלחמות האלה הקנו לחיל האוויר מעמד דומיננטי בצה"ל והפכו אותו למרכיב הכוח ראשי. לכן הוא גם זכה - בצדק - לעדיפות בהקצאת תקציבים ובהקצאת כוח אדם. השאלה היא מה קרה לתפיסת ההפעלה של צה"ל בכלל ושל חיל האוויר בפרט אחרי 1967. במלחמת ההתשה (1968-1970) נוצרה מציאות חדשה בלוחמה האווירית במזרח התיכון. עד לאותה המלחמה לא היו טילי קרקע-אוויר גורם משמעותי באזור. המצב הזה השתנה בעקבות מלחמת ששת הימים: המענה של המצרים ושל הסורים לעליונות האווירית של ישראל היה מערכים צפופים של טילי קרקע-אוויר שנועדו הן למגננה והן למתקפה. זו הייתה תפיסה שהתפתחה בצבא האדום, שבעיני ההגנה וההתקפה היו שלובות זו בזו - גם באותה המערכה - ולא מצבי יסוד אופרטיביים נפרדים.

הכוחות הייתה מגננתית. במהלך המשבר העריך הפיקוד העליון המצרי כי אם ישראל תפתח במלחמה, יצליח צבא מצרים להגן על סיני - גם במחיר של שחיקת כוחות ושל אובדן שטחים לא גדולים. הצלחת המגננה - כך סבר הפיקוד המצרי - תאפשר לצאת למתקפה, גם אם מוגבלת, על מרחב אילת ועל העיר עצמה. סיום כזה של המלחמה היה נחשב להישג מצרי ממשי שהיה מניב הישגים פוליטיים הן בתוך מצרים והן בעולם הערבי שמחוזה לה.¹⁰

ב-2 ביוני התכנס הפיקוד העליון של מצרים בראשות הנשיא נאצר במפקדה העליונה של הכוחות המזוינים כדי להעריך את ההתפתחויות הצפויות אחרי שפורסם כי בישראל מונה משה דיין לשר הביטחון.¹¹ בדיון השתתפו המרשל עאמר, שר המלחמה שמס א-דין בדראן, הרמטכ"ל מוחמד פאוזי, ראשי האגפים במטכ"ל, מפקדי השדה הבכירים, מפקד חיל האוויר וכן מדינאים בכירים ממקורבי הנשיא. הנשיא נאצר העריך שעד אותו השלב היה למצרים יתרון במערכה המדינית, ולכן ישראל, שבראשה כוננה ממשלה חדשה, חייבת לפתוח במלחמה לא יאוחר מ-4 או 5 ביוני, לפני שיגיעו כוחות עיראקיים לירדן. לדעתו, ההסתברות לפרוץ מלחמה בתאריכים האלה הייתה של 100%. נאצר הוסיף שישראל תפתח בהתקפת פתע אווירית על חיל האוויר המצרי ועל מערכת ההגנה האווירית שלה כדי להוציאם מהמערכה. הנשיא הבין שזו תהיה פתיחה לא מוצלחת לכוחות המזוינים של מצרים, אבל אמר שהשיקול המדיני גובר ושעל מצרים להשאיר את הפתיחה בידי ישראל. הוא הדגיש שעל חיל האוויר המצרי לנקוט אמצעים שיפחיתו את האבדות ולשמור על כשירות שתאפשר לו לצאת מיד להתקפת-נגד אווירית.

בתגובה להנחיית הנשיא ביקש מפקד חיל האוויר, פריק אוול (גנרל)

עיון בדיוני המטכ"ל וחיל האוויר בתחילת 1973 מלמד כי אף שהיה ברור שהסיכוי למתקפה ישראלית מקדימה נוסח 1956 ו־1967 הוא אפסי ושצה"ל ימצא את עצמו במגננה בפתיחת המלחמה, עדיין הייתה ההיערכות של צה"ל הן מהבחינה החשיבתית והן מהבחינה המעשית למתקפה. זו אמורה הייתה להיפתח מיד עם המתקפה המצרית-סורית, דהיינו מתקפה מול מתקפה, ללא מערכת מגננה - דבר ששום צבא במאה ה־20 לא הצליח לעשות.

יתר על כן, אף שלכאורה כל תפיסת ההפעלה של הכוח נשענה על התרעה מוקדמת לגיוס מילואים, הרי בפועל הניח המטה הכללי שישנה אפשרות מעשית לבלום את המתקפה של שני צבאות ערביים באמצעות הכוח הסדיר בלבד, ואילו המילואים יגויסו למתקפות להכרעת המלחמה ולא למגננה. זו אחת הסיבות לכך שלא גויסו המילואים בעוד מועד. אפילו לא גויסו אותם רכיבי מילואים קטנים, לוגיסטיים בעיקרם, שהיה בהם כדי להאיץ את הגיוס הכללי החפוז ולקצרו במידה שהייתה יכולה להשפיע לטובה על הגעת יחידות ועוצבות למערכת המגננה. "הסדיר יבלום", דהיינו גם חיל האוויר, הייתה התפיסה המקובלת, והתוצאות ידועות. תפיסת ההפעלה של חיל האוויר, שטופחה מאז תחילת שנות ה־50, נזנחה, כפי שנזנחה תפיסת ההפעלה של כוחות היבשה. זו אמורה הייתה לעבור שינוי פרדיגמטי אחרי 1967, אך השינוי הזה לא התחולל.

פרדוקס ההרתעה הישראלי

מושג ההרתעה, שעליו נשענה ונשענת החשיבה הביטחונית של ישראל, הוא חמקמק ובעייתי מאז מלחמת העצמאות. לא פעם נכשלנו בהבנת התוצאות של פעולות מלחמה ולחימה שנועדו - בין מכלול המטרות - להשיג הרתעה, משום ששירטטנו במידות שלנו את ההרתעה שהושגה ולא באלה של האויב. תפיסת האויב את ממד ההרתעה הייתה תמיד ייחודית למצבו, לשאיפותיו, לתרבותו ולאופיה של הנהגתו. אחרי

מורתע אינו מוכן להישאר במצב
שאליו נקלע עקב עדיפות כוחו של
המרתיע, בעיקר אם טריטוריה שלו
נתפסה על ידי צה"ל, ואין ישראל
מחזירה אותה

שישראל השיגה, לכאורה, הרתעה, חזרה ונשנתה התופעה שכל עוד לא הושג הסדר מדיני וצבאי יציב, היריב חיפש כל דרך אפשרית לעקוף את ההרתעה הישראלית - ברוב המקרים בהצלחה, גם אם נדרשו לכך שנים אחדות. להלן כמה דוגמאות:

לא הייתה תבוסה לצבאות ערב כמלחמת ששת הימים. בצה"ל ובישראל נראה היה שהושגה הרתעה שטרם הייתה דוגמתה. אולם מצרים, שהובסה צבאית, הכפילה ושילשה את גודל הצבא ויותר מכך: אימצה תפיסת הפעלה מוצלחת - אסטרטגית ואופרטיבית - וזו באה לידי ביטוי במלחמת יום הכיפורים. בתפיסתה היא התאימה

את היכולות הצבאיות למטרות המדיניות ואת המטרות המדיניות ליכולות הצבאיות.

מלחמת יום הכיפורים הראתה שמצרים וסוריה בנו - אולי לראשונה - צבאות מודרניים, עקפו את היתרון של צה"ל באוויר באמצעות מערכים של טילי קרקע-אוויר (טק"א) ובנו מערכי הגנה שהעניקו להן ביטחון שיוכלו לעמוד בפני צה"ל. מהם פתחו במתקפה, שגם אם הישגיה היו מוגבלים צבאית - לדעתנו, לא לדעתם - מידת הסיכון שהן נטלו על עצמן, שצבאותיהן יושמדו ושמטריהן יועמדו בסכנה, לא הייתה גבוהה. יתר על כן, ההישגים הצבאיים המוגבלים שאנו ייחסנו לצבאות מצרים וסוריה תאמו באופן יוצא מן הכלל את המטרות האסטרטגיות שקבע נשיא מצרים.¹³

אין לחשוב שהרתעה אינה גורם חשוב ביחסים בין מדינות אויבות. נהפוך הוא. לכן יש חשיבות רבה להבנה שהמורתע אינו מוכן להישאר במצב שאליו נקלע עקב עדיפות כוחו של המרתיע, בעיקר אם טריטוריה שלו נתפסה על ידי צה"ל, ואין ישראל מחזירה אותה. לדוגמה, כולנו מתפעלים מהשקט בקו הפסקת האש ברמת-הגולן בין סוריה לישראל מאז 1974, משום שסוריה מורתעת מלפתוח ביוזמות אלימות. אבל הסורים, שמורתעים מפתיחת חזית ברמת-הגולן, העתיקו את מאבקם בישראל לזירת לבנון. ללא החסות של סוריה לא היה החזבאללה מגיע ליכולות לאתגר את ישראל, איראן לא הייתה יכולה להכניס רגל עד לגבול עם ישראל, או במילים אחרות: כל הרתעה מוצלחת שאין אחריה סידור מדיני, סביר להניח שתביא למשבר אלים חדש, לעיתים חמור מקודמו. מכאן מתבקשת ההבנה שכל הישג צבאי לצה"ל ולישראל צריך להדליק אחריו אור אדום: מתי ההרתעה שהושגה תהפוך למשבר חדש, אולי חמור מקודמו.

דוגמה נוספת: יכולות חיל האוויר כפי שבאו לידי ביטוי בסדרת המבצעים בלבנון "דין וחשבון", "ענבי זעם" ומה שביניהם ואחריהם, היו לאיום שמרתיע את אנשי החזבאללה. הארגון עקף את ההרתעה באמצעות כניסה למרחבים האורבניים, שיגור חימוש מתוכם והפיכת האוכלוסייה האזרחית בלבנון למגן פסיבי, שלמען האמת מול צה"ל הוא יעיל יותר מהשריון של טנק המרכבה.

אחרי מלחמת יום הכיפורים, שבה לא מוצה הפוטנציאל הגלום בחיל האוויר בגלל שקיעת הידע המערכתי בצה"ל, זכתה שאלת ההתמודדות מול מערכי הטק"א המגיינים על מרחבי המערכה למענה מוצלח במיוחד - טכנולוגי ומבצעי - במלחמת לבנון הראשונה. המערך הסורי על גבול לבנון-סוריה בבקעת הלבנון הושמד בזמן קצר מאוד, הופלו עשרות מטוסים סוריים, וחיל האוויר ביסס מחדש את עליונותו באוויר. מאז לא נבחנה שוב העליונות האווירית של ישראל מול יריב בעל יכולות דומות. פעם נוספת נראה היה שהושגה ההרתעה הנכספת.

מ־1982 לא התחוללה מלחמה בין צה"ל לצבא של מדינה ערבית, וגם ב־1982 לחם צה"ל בלבנון מול כוחות צבא סוריים בהיקף של דיוויזיה מוגברת אחת ועוד כמה חטיבות ויחידות עצמאיות לא גדולות. המלחמות הסימטריות, המתועשות, המחייבות התגייסות כללית, הנמשכות זמן קצר יחסית, וסיומן הצבאי ברור יחסית (השמדת כוחות וכיבוש שטח) הלכו ונעלמו. אין פירוש הדבר שמלחמות גדולות, מתועשות אינן יכולות לחזור, אבל לעת עתה נראה שהמלחמות האסימטריות¹⁴ בין ישראל לבין ישויות אויבות שאינן מדינות, דוגמת

קורנס (פנטום) של חיל האוויר הישראלי חולף בטיסה נמוכה על פני סנקים של צה"ל בסני במלחמת יום הכיפורים | עיון בדיוני המטכ"ל וחיל האוויר בתחילת 1973 מלמד כי אף שהיה ברור שהסיכוי למתקפה ישראלית מקדימה נוסח 1956 ו-1967 הוא אפסי ושצה"ל ימצא את עצמו במגננה בפתיחת המלחמה, עדיין הייתה ההיערכות של צה"ל הן מהבחינה החשיבתית והן מהבחינה המעשית למתקפה

ניהל איגופים אסטרטגיים ואופרטיביים עמוקים ולא ניהל מערכות בזירות רחוקות. השאלה אם יש לו צורך אסטרטגי ביכולות עמוקות ורחוקות שנויה במחלוקת, שכן מדובר ביכולות שכדי להשיגן יש צורך בהשקעות כבדות.

המלחמות האסימטריות - האינתיפאדה הראשונה והשנייה, 18 שנות השנות בדרום לבנון שהיו מלוות בלחימה בלתי פוסקת, ההתמודדות האלימה עם החמאס ברצועת עזה, המשך השיטור ביהודה ושומרון והמאבק במחבלים שם, התפרצויות נוסח מלחמת לבנון השנייה - מול כל אלה התמודד צה"ל, על כל זרועותיו, באמצעות צבא שהמבנה שלו הותאם לניהול מלחמות גדולות.

דוגמה למציאות המתמשכת הזאת אפשר היה לראות בשנות השנות בלבנון. לא הוקמו יחידות חדשות, ולא הוסבו יחידות קיימות ללחימה בחזבאללה, אויב בעל מאפיינים חדשים שפועל בשטח בעל מאפיינים ייחודיים. כמעט שלא פותחו אמצעים המיועדים להתמודד עם מאפייני הפעולה של האויב ועם אמצעיו. יכולות טכנולוגיות שהבשילו

היישיות הפלסטיניות לסוגיהן, החזבאללה וגופי טרור היוצאים ממדינות רחוקות, הן הדומיננטיות במרחב.

המסקנה המתבקשת היא שבמלחמות האסימטריות, שלהן השפעה כה רבה על החיים בישראל ועל עתידה, כבר לא ממלא חיל האוויר את התפקיד המכריע שאותו מילא במלחמות העבר. במילים אחרות: היריבים ניטרלו את העליונות המכרעת של חיל האוויר - לא באמצעות בניית כוח דומה לזה של צה"ל ושל חיל האוויר, אלא באמצעות תפיסת ההפעלה של המלחמות האסימטריות. עיקרה של התפיסה הזאת הוא הפעלת טרור נגד האוכלוסייה האזרחית בישראל מצד אחד והתגוננות באמצעות האוכלוסייה בלבנון או ברצועת עזה מצד אחר. הדבר לא נעלם גם מעיני הצבאות הסדירים - כמו צבא סוריה - שוויתר כבר לפני שנים רבות על המאמץ להשיג שוויון באוויר מול חיל האוויר של ישראל. תחת זאת הוא עקף את ההרתעה הישראלית ואת העליונות האווירית שלה באמצעות אימוץ אסטרטגיה של ירי רקטות וטילים על ריכוזי האוכלוסייה.

חיל האוויר לא הזניח את ההתמודדות עם משגרי הטילים והרקטות - במיוחד באמצעות חימוש מדויק מאוד, שימוש בכלי טיס לא מאוישים וסיכול ממוקד. גם בתחום התגובה המהירה הגיע חיל האוויר לשיאים חדשים, אך עדיין לא היה בכך כדי למנוע שגרת ירי של טילים, של רקטות ושל פצצות מרגמה במשך שבועות - עניין מעיק על הפרט ועל החברה מהבחינה הפיזית, הכלכלית והנפשית. כל זאת משום שהחזבאללה והחמאס נקטו לוחמת טילים ורקטות שקשה מאוד לדכאה לחלוטין מהאוויר מצד אחד, והם מעוניינים לגרום את צה"ל למערכה ממושכת ככל הניתן, בעלת אופי של התשה, מצד אחר.

מבנה צה"ל בעידן המלחמות האסימטריות

השאלה הנשאלת זה 25 שנים ויותר היא באיזו מידה מתאים המבנה של צה"ל למציאות שהשתנתה. ההנחה המסורתית היא שלצה"ל מבנה קבוע המותאם למלחמות הגדולות, מכיוון שהן אלה שמסוכנות לישראל. הביטחון השוטף וכל עימות מקומי או עימות רחוק מעבר למדינות השכנות, מבצעים קצרי מועד ודומיהם ניתנים לביצוע באמצעות הכוח הקיים ללא אדפטציות מהותיות וללא שינויי ייעוד ומבנה משמעותיים של צה"ל. חיל האוויר נכלל בתפיסה המתוארת בשל היותו כוח גמיש מאוד שבעבורו כל הזירות הן למעשה זירת מערכה אחת שגבולותיה נקבעים לפי טווחי המטוסים.

מבנה קבוע שיכול להתאים לכל סוגי העימותים הוא נוח מהבחינה הארגונית והתקציבית לצבא שכולל כוחות סדירים קטנים יחסית ושכוח האדם העומד לרשותו הוא מועט. אבל היה לכך גם מחיר: צה"ל לא הצליח להקים יחידות וכוחות מיוחדים בהיקף הולם. במשך כל שנותיו הוא הצניח גדוד (במלחמת סיני), הנחית גדוד מוקטן ממסוקים במרחק טקטי (בקרב על אום כתף-אבו עגילה במלחמת ששת הימים), הנחית כוחות מהים ומהאוויר (במלחמת לבנון הראשונה) ועשה עוד כמה מבצעים מיוחדים באמצעות כוחות קטנים במרחב הים התיכון. גולת הכותרת של המבצעים האלה הייתה באנטבה (יולי 1976). צה"ל הקים יחידות קטנות בעלות התמחות ייעודית למודיעין, להצלה ולפעולה ימית. אין להמעיט מחשיבותן, אולם צה"ל, שהוא צבא גדול מספרית במרחב הסובב את ישראל, לא

מבצעת באותן השנים, שהיה בהן כדי להעניק עדיפות בלחימה בלבנון, נשמרו ליום פקודה של המלחמות הגדולות.

התופעה הבולטת ביותר במאבק בחזבאללה ואחריו בחמאס ברצועת עזה היא הרקטות והטילים הנורים מכל מקום בתוך זמן קצר ביותר לעבר ריכוזי אוכלוסייה אזרחית. לא הייתה זו תופעה חדשה. אפשר היה לראותה - על הפוטנציאל הגלום בה - כבר בקיץ 1981, עוד לפני שקם ארגון חזבאללה, כאשר הארגונים החמושים הפלסטיניים בלבנון לא היססו לעשות שימוש בנשק הזה, וקריית שמונה התרוקנה מתושביה.

המענה של צה"ל היה ברוח תפיסת ההפעלה משנות ה-50 וה-60: מתקפות מהירות וקצרות אל שטח לבנון שנועדו לפגוע ביריב עד שהוא יורתע ויהסס לפתוח שוב באש. זה היה ההיגיון המבצעי של מבצע ליטני, של מלחמת לבנון הראשונה (שבה גם כיבד ההיגיון האסטרטגי של "סדר חדש" בלבנון בהגמוניה לבנונית נוצרית ומעליה הגמוניה הישראלית) ושל מלחמת לבנון השנייה (אלא שבמלחמת לבנון השנייה, למרבה הצער, לא הייתה כניסה מסיבית לתוך שטח לבנון מצד אחד, ומהצד האחר לא הייתה אפשרות להימנע לחלוטין מכניסה לשם).

**המענה של צה"ל לרקטות ולטילים
שירו חזבאללה וחמאס היה ברוח
תפיסת ההפעלה משנות ה-50 וה-60**

למה מיעד הכוח האווירי?

בכנס במכון פיישר במאי 2010, שנושאו היה "הכוח האווירי ואתגרי מדינת ישראל", טען המהנדס רוני יפרח כי במשך חמישה עשורים הוגדרו כך הייעוד וסדרי העדיפויות של חיל האוויר:

"הגנה על שמי המדינה, השגת עליונות אווירית, השתתפות בקרב היבשה, פגיעה בעומק האסטרטגי של האויב, סיוור, צילום, תובלה, חילוץ נפגעים".

באפריל 2003, כך טען, שונה הייעוד: "לפעול בממד האווירי להגנה על מדינת ישראל על ידי לחימה באוויר, לחימה מהאוויר, לחימת נ"מ ולמלא את חלקו (של חיל האוויר) בהרתעה מפני מלחמה ובהשגת מטרות".

ללא עיון במסמכים הרלוונטיים, בסטנוגרמות ובעדות של בעלי הדברים, דהיינו הרמטכ"ל ומפקד חיל האוויר, קשה לדעת מדוע שונה הייעוד. ניתן לתת כמה פירושים לשינוי הזה. האחד - אין לוחמה המסורה לזרוע אחת ולחיל אחד. כל סוגי הלוחמה משולבות באמצעות כל הזרועות והחילות, הכוחות והאמצעים שבנמצא.

פירוש אפשרי אחר - ומדאיג - הוא שחיל האוויר מסיר מעל עצמו את האחריות שהייתה נתונה לו בלעדית כמעט להגנה על שמי המדינה מרגע שהאיום אינו מטוסי אויב אלא רקטות וטילים המשוגרים

מהקרקע. "לחימת נ"מ", ככתוב בהגדרת הייעוד החדשה, משמעותה לחימה נגד מטוסים. ההגנה על מרחב המדינה מפני טילים בליסטיים ארוכי טווח היא יכולת שחיל האוויר נושא באחריות לה. האם הוא נושא באחריות כוללת גם להתמודדות עם טילים ועם רקטות המכסים את כל המרחב המאוכלס של מדינת ישראל? לשאלה הזאת יש מקום גם אחרי הצבת שתי סוללות של כיפת ברזל מול רצועת עזה.

כיום רוב חיל האוויר וכן מערכות הלחימה שברשותו, ארגונו וחימושו מתאימים בעיקר למלחמות המתועשות הגדולות ששכיחותן ירדה, ואילו במלחמות האסימטריות מתקשה חיל האוויר למלא תפקיד מכריע למרות הישגיו הטכנולוגיים והמבצעיים המרשימים והיתרונות המוכחים בדיוק ובמהירות התגובה.

מאפייני הפעולה

קיימים הבדלים מהותיים בין הפעלת כוחות אוויר להפעלת כוחות יבשה האמורים לחתור למימוש אותן המטרות: חיל האוויר אחראי כמעט בלעדית להגנה על שמי המדינה ועל שמי המערכה ממטוסי אויב וגם מטילים בליסטיים ארוכי טווח. היסטורית, הוא עשה זאת בהצלחה, למעט חריגים מעטים ולא קריטיים. במערכות היבשה חיל האוויר הוא שותף למהלכים העיקריים להשגת המטרות והתוצאות המבוקשות. אבל במלחמה האסימטרית נגד ארגונים כמו החזבאללה והחמאס סוגיית העליונות האווירית המסורתית היא שולית: אין קרבות אוויר עם מטוסי המחבלים למיניהם. השאלה שראוי לשאול היא האם נעשתה בחינה מחדש של המושג "עליונות אווירית" במציאות של התמודדות עם יישויות אסימטריות שמשקן העיקרי הוא טילים ורקטות.

במלחמת לבנון השנייה דמה אורח הפעולה של חיל האוויר לפס ייצור במפעל תעשייתי: אנשי החיל ואנשי המודיעין אספו וסיווגו מטרות רבות ככל האפשר ועיבדו אותן לסדרת תקיפות מהאוויר, המטוסים התוקפים נשלטו ממרכזי שליטה ברמות הגבוהות ביותר, הטייסים כמעט שלא ידעו מהם שיקולי המנגנונים המרכזיים, אך פעלו ביעילות מרבית, והתוצאות נאספו ועובדו במהירות. התהליך הזה יכול לחזור על עצמו ככל שנדרש. מושגי המפתח של הפעילות הזאת הם מודיעין למטרות, יעילות, דיוק ותגובות מהירות. זהו אורח פעולה נחוץ, אבל הבעיה הייתה שהוא לא תאם מציאות - שלא הייתה חדשה - שבה שיגרו אנשי החזבאללה רקטות וטילים שיעילותם נמוכה מאוד, וגם אם חיל האוויר דיכא אותם וגם פגע והשמיד מחסני טילים ארוכי טווח, המשך שיגור רקטות וטילים ביעילות נמוכה הספיק כדי לסגור את צפון מדינת ישראל למשך חודש ימים.

ביבשה הדברים מתנהלים אחרת. במלחמות הגדולות בעבר פעלו כוחות היבשה לכיבוש שטח ולהשמדת כוחות האויב עד להפסקת האש הכפויה על היריבים. במלחמות היום - בלבנון וברצועת עזה ואולי בזירות נוספות - כיבוש שטח כשלעצמו והישארות בו אינם דרושים לנו, ולצד האחר אין כוחות צבא כמו למדינות רגילות. ההישגים על הקרקע מושגים באמצעות חיכוך מתמיד שתכליתו לשלול מהיריב את הגיון הפעולה שלו ואת יכולותיו. החיכוך נעשה בשטח, וכל צעד נועד לאפשר צעדים חדשים, שרצוי - ואף הכרחי - שיהיו שונים מהצעדים הקודמים.

פגיעה מתקיפה של חיל האוויר ב"עופרת יצוקה" | לשינוי באופי המלחמות ולריבוי המלחמות האסימטריות יש היבט נוסף שבעבר לא הטרד במיוחד את ההנהגות של ישראל - המדינית והצבאית - והוא שאלת הלגיטימיות

המלחמה, אלא של מערכת הדימויים התרבותיים הדומיננטית כיום בשיח בעולם. אפשר להתקומם ולהתמרמר, כפי שרבים עושים, אבל זו מציאות שאי אפשר להתעלם ממנה. בתוכה אנו חיים ובתוכה אנו נלחמים. משמעות הדבר לכוח האווירי: הוא מוגבל ביכולותיו שעה שאלה הולכות ומשתכללות הן מהבחינה הטכנולוגית והן מהבחינה המבצעית.

האם יש כיוונים נוספים למענה?

כל מלחמה חייבת להתאים למציאות של העידן שבה היא מתרחשת. ההתאמה הזאת היא אילוץ שאפילו מעצמות אינן משוחררות ממנו לחלוטין. ענייני הצדק והזכויות אינם רלוונטיים להתאמה האמורה, משום שלכל צד ישנם הצדק והזכויות שלו, והסדר העולמי אינו נוטה חסד למי שאינו מתחשב בהלכי הרוח הדומיננטיים. לא פעם נשמעו בתקשורת מפי אנשי ביטחון מובהקים בישראל אמירות שמשמעותן כי במקרה של סיבוב חדש עם החזבאללה יהיו תקיפות מכוונות על תשתיות אזרחיות ועל האוכלוסייה. אפשר שיהיה אילוץ כזה, והוא אכן יתרחש. קרוב לוודאי שהוא יחמיר מאוד את מצבה של ישראל

למושג "חיכוך" יש משמעויות אחדות: האחת, חתירה למגע כדי לגלות את לוחמי האויב ולהשמדם בכל האמצעים, הדרכים והשיטות. השנייה, חיכוך עם דרכי הפעולה של הכוח היריב כדי למנוע ממנו לפעול כפי שהתכוון, התאמן והורגל. החיכוך הזה מחייב תפיסות מרחב השוללות מהיריב את תפיסת המרחב שלו. במילים אחרות, זה חיכוך המשפיע גם על תודעת היריב וגם מאלצו לשנות את תפיסת ההפעלה שלו.

כמעט כל מפקד כוח ביבשה חייב לשמש חיישן תבוני קדמי שמשרת את המפקדות של אירות המבצעים. הבנתו בשטח היא שקובעת במידה רבה לאן ואיך להמשיך את החיכוך. זהו אורח פעולה ששונה מאוד מזה של הכוח האווירי, אם כי שניהם חייבים להשתלב לאותה התכלית. סוגיית החיכוך בלוחמה האווירית והיותו של הטייס עצמו חיישן תבוני קדמי באו לידי ביטוי חיוני ומעשי במלחמת יום הכיפורים בהתמודדות הבעייתית עם מערכי הטק"א של צבאות מצרים וסוריה. לא כך הדבר בלוחמת האוויר נגד מטורות מחבלים ומשגרי טילים ורקטות. פועל הייצור האווירי יודע רק את אומדן הפגיעות.

מלחמה ללא לגיטימיות

לשינוי באופי המלחמות ולריבוי המלחמות האסימטריות יש היבט נוסף שבעבר לא הטרד במיוחד את ההנהגות של ישראל - המדינית והצבאית - והוא שאלת הלגיטימיות. בעבר זכו מלחמותיה של ישראל למידה רבה של לגיטימציה בין-לאומית. לשיאה הגיעה זו בתקופת ההמתנה ערב מלחמת ששת הימים. מאז השתנו הדברים. מצרים וסוריה זכו לאהדה בין-לאומית רבה במלחמת יום הכיפורים משום שלחמו להחזרת טריטוריות שנכבשו. ישראל הצטיירה כמדינה שאינה מוכנה למשא ומתן על הסדרים סבירים. לאחר מכן הצליחו הפלסטינים - על כל פליגיהם - להטות את נטיית הלב של הקהילה הבין-לאומית לצידם בדרישתם למדינה עצמאית. זהו הישגם הגדול ביותר והכי שלון הישראלי החמור ביותר, ששום הצלחה צבאית לא תשווה לו שכן אובדן הלגיטימיות מקשה מאוד - ואפילו מונע - את היכולת להשתמש בכוח הצבאי.

רבים בעולם רואים במלחמה שמנהלים הפלסטינים מלחמת שחרור - על אף השימוש שהם עושים בטרור - ואילו ישראל, בעיניהם, מנהלת מלחמת כיבוש. מהתפיסה הזאת צמחו המושגים שצצים כל אימת שצה"ל פועל נגד יריבים: "מידתיות", "תוקפנות לא מוצדקת" ודומיהם.¹⁵ הדעה הרווחת כיום באירופה היא שנגד טרור יש לנקוט מדיניות של שיטור, ואכן כך נוהגות מדינות אירופה. זמן מה לפני חיסולו של בן-לאדן בפקיסטן באמצעות חיילי יחידה מיוחדת דן בית הנבחרים בארה"ב בשאלה אם השימוש במטוסי תקיפה ללא טייס הוא רצח. זו אינה מקריות שיכולה להתרחש בכל פרלמנט, אלא מגמה ברורה בתפיסת המלחמות האסימטריות בעולם, שרבים רואים בהן עימות שמחייב פעולות מניעה בנוסח משטרתי. במטוס הקרב, שהגיע לשיאים טכנולוגיים חסרי תקדים, לא רואים אמצעי לגיטימי לפעולות שיטור. ישראל, לדוגמה, מרבה להשתמש בו, והשימוש הזה מקומם ממשלות בעולם, את התקשורת ואת דעת הקהל. בעיני העולם - במיוחד במערב - אחד הסמלים השליליים במאבק נגד הטרור הוא המטוס. אין זה עניין של המשפט הבין-לאומי, גם לא של דיני

החמור גם כך. התנאים האלה מחייבים עיון מחודש בשני מצבי היסוד האסטרטגיים: מגננה ומתקפה.¹⁶ בעבר גרסה ההגות הצבאית הישראלית שכל משבר שמחייב הפעלת כוח צבאי יש לסיימו באמצעות מתקפה - על פי רוב באמצעות כיבוש שטח והשמדת כוחות. המגננה נזנחה, ואת תוצאות ההזנחה הזאת ראינו במלחמת יום הכיפורים ובמידה מסוימת גם במהלך 18 שנות השהות בלבנון. חיל האוויר היה הרכיב המרכזי ב-1982 במערכה לכיבוש מחצית לבנון ובהצלחתה. פחות מכך, אם בכלל, בהגנה על כוחות צה"ל בשנות השהות שם. שני מצבי היסוד האסטרטגיים, מגננה ומתקפה, שלטו בידע הצבאי ובאמנות המלחמה והמערכה במשך דורות רבים. כל מצב יסוד מפורש מחדש כאשר נוצר הקשר ייחודי. לאור הגישה הזאת ראוי לבחון את יחסי הגומלין בין מצבי היסוד מגננה-מתקפה לבין מושגים רלוונטיים חדשים שצצים בכל הקשר ייחודי שמתהווה - לעיתים בהפתעה. בעבר דחתה הגישה הישראלית הרווחת את המגננה האסטרטגית לטובת מתקפה בכל זמן ובכל מצב ("מלחמה יזומה", "מתקפת מנע", "מתקפה מקדימה"). כל זאת, ללא פירוש מחודש של המציאות שהשתנתה אחרי 1967. אותו פירוש, שלא נעשה, אמור היה לדון מחדש במצב היסוד "מגננה". כך נותרה רק המתקפה המענה הישראלי האולטימטיבי.

הגיע הזמן לאזן בין המתקפה למגננה, גם אם התקפות הן חלק

למחיר של חוסר יכולת להתגונן באופן אקטיבי מפני טילים ורקטות יש להוסיף גם את עלויות המקלוט והמיגון שמייקרות כל פרויקט בנייה בישראל

ממצב היסוד מגננה, והגנה היא חלק מהמתקפה. נראה שהיכולות הטכנולוגיות הגלומות בחיל האוויר, בתעשיות הישראליות והזרות מובילות לנטרול הרקטות והטילים בעודם באוויר, אם לא התאפשר לפגוע בהם טרם שיגורם. גם אם אפשר לזהות עמדות לפני השיגור, קרוב לוודאי שאלה יוגנו באמצעות חומת אזרחים תמימים, אם מרצון ואם מכורח, והפגיעה המדויקת והמוצלחת תהפוך לרועץ. המחשבה כי מהרגע שטיל או רקטה נורו פגיעתם היא גזרה משמיים - כבר אינה נכונה. כזכור, היה חיל האוויר כמעט חסר אונים ב-1973 מול טילי הקרקע-אוויר של צבאות מצרים וסוריה במלחמת יום הכיפורים. פחות מ-10 שנים אחר כך, במלחמת לבנון הראשונה, השמיד חיל האוויר בתוך שעותיים מערך סורי צפוף וגדול של טילי קרקע-אוויר בבקעת הלבנון. פתרונות לבעיות מורכבות דורשים זמן. יש המקטרגים על הכיוון הזה וטוענים שאין זה הגיוני ליירט טיל שעלותו בין 50 ל-1,000 דולר באמצעות טיל מיירט שעלותו 100 אלף דולר ואף יותר. אבל זהו חשבון שגוי. לחישוב הכדאיות הכלכלית צריך להוסיף את עלות הפסקת החיים בזמן חירום ובזמן מלחמה,

את המחיר של הפסקת העבודה, של הפסקת הייצור, של הפסקת היצוא והיבוא - כפי שראינו במלחמת לבנון השנייה, כאשר הצפון נסגר מחיפה ועד עפולה, וכפי שראינו בדרום במערכת "עופרת יצוקה", כשבאזור נרחב מבאר-שבע ועד אשדוד לא ניתן היה לנהל חיים תקינים. בחישוב הזה יש להביא בחשבון גם את העלות של תיקון הנזקים שנגרמו מהפגיעות הישירות של הטילים ושל הרקטות. כן אסור לשכוח את יכולתם של הטילים ושל הרקטות לשבש את הפעלתם של בסיסי חיל האוויר ואת גיוס המילואים. בשל כך אמר אלוף פיקוד הצפון גדי אייזנקוט בנובמבר 2010 שמערכת כיפת ברזל נועדה קודם כול כדי להגן על יכולתו ההתקפית של צה"ל ולא בקדימה ראשונה על האזרחים.¹⁷

למחיר של חוסר יכולת להתגונן באופן אקטיבי מפני טילים ורקטות יש להוסיף גם את עלויות המקלוט והמיגון שמייקרות כל פרויקט בנייה בישראל. ואם נביא בחשבון את הלכי הרוח בחברה בישראל ואת ההיענות ההולכת וגדלה של משרדי הממשלה לדרישות למיגון, הרי שאנו כבר בתהליך של מיגון עצמנו לדעת. טענה מוכרת ונכונה היא שאין ודאות שניתן יהיה להשיג הצלחה מושלמת ביירוט טילים ורקטות, אך עדיין זה כיוון מבטיח. לרעיון של התגוננות אקטיבית יש זכות קיום והצדקה, גם אם לא תושג יכולת יירוט מושלמת. יש בו פוטנציאל להפחית את עוצמת העימותים במלחמות או במערכות נרחבות, כך שבפועל יהיו לא יותר מאשר תקריות. השאלה היא עד כמה מוכנה ישראל להשקיע בתחום הזה.

כבר בימיו הראשונים נבנה חיל האוויר והופעל במגמה התקפית מובהקת. הוא כמעט לא נאלץ להגן על שמי המדינה בקרבות אוויר או להשתתף בהגנה על שטחי המדינה (בגבולות 1967). הוא תמיד לחם והשיג עליונות אווירית בשמי המדינות השכנות והשתתף בקרבות היבשה בשטחי המדינות השכנות. כמו כל צה"ל, הוא הגיע להישגים טובים מאוד בהתקפה, וכמו כל צה"ל, נעדרה המגננה מתפיסת ההפעלה שלו ומתרבותו הצבאית.¹⁸ טענה מוכרת ונכונה מבצעית היא שהמטוס מעצם אופיו, טבעו וגמישותו יכול לתקוף וגם להגן אפילו במהלך משימה מוגדרת אחת. אך השאלה אינה בסביבת הפעולה של המטוס, אלא בתפיסת ההפעלה של צה"ל כולו, של בניין הכוח בכללו ושל חיל האוויר בתוכו. זה ההבדל בין "הגנה" ל"מגננה".

המציאות באזורנו אינה מצביעה על הצורך לנהל בעתיד הנראה לעין מלחמה יזומה, מתקפת מנע או מתקפה מקדימה נגד מדינות - אם כי אין לפסול לחלוטין את האפשרויות האלה. צה"ל משתמש כיום רק בחלק קטן מאוד מכוחו - בעיקר למאבק המתמשך בארגונים לא מדינתיים שדרך הפעולה המרכזית שלהם היא ירי טילים ורקטות. רוב כוחו של צה"ל נמצא בהמתנה - בין היתר בימ"חים - למלחמה גדולה נגד הצבאות הסדירים של המדינות השכנות. ההמתנה הזאת והחזקת הכוח הגדול עולים הון רב. לעומת זאת מערכת ההגנה הממושכת מול טרור הטילים והרקטות באופן שאינו גורם לסיבוכים בין-לאומיים ושיש בו כדי לנטרל את הגיון היריבים לא זכתה עד כה למקום הראוי ולהשקעות הדרושות. אשר לחיל האוויר - שהוא הכוח הצבאי הראשי של צה"ל - יש מקום לחשיבה מחודשת בנוגע לרלוונטיות שלו בתפיסת המגננה האסטרטגית. אין פירוש הדבר העדפת מערכות ליירוט טילים ורקטות על פני מטוס מתקדם בתוך חיל האוויר, אלא

בתוך המבנה של צה"ל ובמסגרת הצטיידותו הכוללת.

האם הגנה אקטיבית נגד טילים, רקטות ופצצות מרגמה באמצעות יירוטם בעודם באוויר יכולה לתת פתרון מלא? נראה שלא. אך זה עשוי להיות פתרון מקומי או חלקי או אפילו זמני. בהיסטוריה של המלחמות במאה ה-20 שום הישג טכנולוגי שתורגם למערכת נשק מוצלחת לא הביא ליתרון פותר-כול קבוע וחד-ממדי.¹⁹ היתרון התעצם אם מערכת הנשק החדשה שולבה ביכולות לחימה קיימות אחרות. דוגמאות היסטוריות מהמאה הקודמת היו שילוב המטוס ואוניית הקרב באמצעות נושאת המטוסים, שילוב הטנק החדש והחייל הרגלי הוותיק באמצעות נושא הגייסות המשוריין ושילוב הלווין - שפותח בהתחלה למשימות אזרחיות - עם החימוש הצבאי המדויק. השאלה שבזמני הכוח ומעצבי תפיסות הפעלה שלו אמורים לשאול היא עד כמה ראוי ורצוי להשקיע בפתרונות חלקיים. אפשר שזו שאלת המפתח שנוגעת לביטחון המדינה, ליכולתה להגן על הפוטנציאל הצבאי המבוסס ברובו על מילואים ולהיבטים של גמישות בהחלטות על אורח הפעולה בזמן משבר. על אלה יש להוסיף את ההכרח להתמודד עם היעדר הלגיטימיות של הפעולות הצבאיות ההתקפיות של ישראל, הנחלשת יותר ויותר לאור יחסיה עם הפלסטינים ומעמדה בעולם. כמו כן עולות שאלות כלכליות של עלות מלחמה ומערכה ושל עלות תוצאותיהן.

הדרך להכריע מלחמות מתועשות הייתה כמעט תמיד באמצעות כיבוש טריטוריות של המדינות היריבות. אולם הדרך הזאת של כיבוש אינה מניבה תוצאות טובות במאבק נגד ארגונים חמושים לא מדינתיים שפועלים בטריטוריה של מדינה ריבונית שכנה - אם בהסכמתה ואם בניגוד לרצונה. את הלקח הזה למדה ישראל במאבקה בחמאס ובחזבאללה, ולומדות אותו כעת גם מעצמות המערב שלחמו בעיראק ועדיין נלחמות באפגניסטן ובלוב. הן לא מצליחות להשיג הרבה יותר מדיכוי זמני של הירי ושל היכולות המבצעיות של הארגונים היריבים. מכאן שהבעיה שבפניה ניצב צה"ל היא רבת פנים: פיתוח ותפעול מערכות נשק ליירוט טילים, רקטות ופצצות מרגמה, שילובן במגננה הפסיבית והאקטיבית, עיצוב תפיסת הפעלה של צה"ל ובמרכזה גם המגננה וקביעת היישות הצבאית המובילה את השינוי - מדגש חד-ממדי על המתקפה לטריטוריות המדיניות השכנות לאיזון המאפשר הפעלת כוח המונעת הידרדרות למלחמה או למערכות רחבות ידיים.

תפקיד חיל האוויר - להוביל תפיסות חדשות

דרך המחשבה המקובלת בצה"ל היא שהמטכ"ל הוא שיוזם, מכון ומעצב שינויי תפיסה, הכנסת מערכות נשק חדשות, שינויי כיוון, תהליכי התחדשות והתעצמות. אולם הניסיון מלמד שהיו גם מקרים שבהם גופים בתוך צה"ל יזמו שינויים משמעותיים והניעו את המטכ"ל לכיוונים חדשים. זכורות שתי דוגמאות בתחום בניין הכוח והפעלתו: הראשונה היא מפקדת גיסות השריון שהובילה ובנתה את הכוחות המשוריינים בשנות ה-60 והפכה אותם לכוח מתקפה מודרני בתנאים של אז. אחרי מלחמת ששת הימים היא עיצבה ובנתה את האוגדה המשוריינת הקבועה, אשר למרות כל תוקפיה הייתה העוצבה המוצלחת ביותר במלחמת יום הכיפורים. השנייה היא תפיסת ההפעלה של חיל האוויר שעוצבה בשנות ה-60 בזרוע האוויר והביאה

להישגים במלחמת ששת הימים. המטכ"ל לא היה מצליח לקדם את צה"ל ללא הגופים האלה וללא היוזמות שאלה הניעו בצה"ל. אפשר שחיל האוויר הוא שאמור להוביל תפיסות ולממשן בתחום המלחמות האסימטריות, האיזון בין יכולות המתקפה והמגננה, ההגנה האקטיבית והעיצוב מחדש של תפיסות הפעלת הכוח ושל תפיסות הביטחון. זה צריך להיות האתגר לחיל האוויר כדי שישמור על הרלוונטיות שלו ועל היותו הכוח הצבאי המרכזי בישראל.

הערות

1. ראש הממשלה בן גוריון הפגין לקראת המלחמה חששות שצה"ל לא היה שותף להן. אחד התנאים שהעלה לקראת המערכה עם צרפת ועם בריטניה נגד מצרים ב-1956 היה שהגנת שמי המדינה תתוגבר באמצעות טייסות קרב צרפתיות.
2. **מחקר מטה - מגמות להשגת עליונות באוויר**, 16 במרס 1951, 488/55/150, ארכיון צה"ל
3. **שם**. ההדגשה במקור
4. **שם**. ההדגשה במקור
5. טענה מוכרת היא שבשעות הצהריים המוקדמות של 6 באוקטובר 1973 היה חיל האוויר מוכן היטב למתקפת מנע. אלא שהסיכוי להחלטת ממשלה המאשרת התקפה כזאת היה אפסי ולא רק באותו היום אלא בכל השנים שבין 1968 ל-1973.
6. יצחק רבין, **פנקס שירות**, ספריית מעריב, תל-אביב, 1979, חלק א', עמ' 156 ר-168; זאב לכיש "חיל האוויר במלחמה" בתוך בני מיכלסון (עורך), **מלחמת ששת הימים, סיכום סמינר סוגיות בביטחון ישראל**, 1996, הוצאת אפי מלצר בע"מ, רעות, 2005. ראו גם מאמרו של בני מיכלסון בספר, עמ' 86-87
7. **שם**, עמ' 168
8. ראו גם: מוטי הוד, "מבצע מוקד - מדוע אין זה הימור?" בתוך בני מיכלסון, **מלחמת ששת הימים**, עמ' 93-94
9. עדויות קצינים מצרים בכירים, בתוך: זאב לכיש, "מקורות ערביים על מלחמת ששת הימים", **מערכות** 325, יוני-יולי 1992
10. ראו שתי פקודות מבצע של חיל האוויר המצרי לתקיפת אילת מ-18 במאי ומ-26 במאי 1967 בתוך: שמשון יצחקי, **בעיני הערבים - מלחמת ששת הימים ולאחריה**, מערכות, תל-אביב, 1970, עמ' 233-235
11. המקור והתיאור הוא של גמאל מוראד שפירסם במאי וביוני 1992 בשבועון המצרי **אוקטובר** שלושה מאמרים להרגל 25 שנים למלחמת ששת הימים. מובא אצל לכיש, **מקורות ערביים**, עמ' 42-51
12. **שם**
13. ראו את הנחיית הנשיא סאדאת למפקדים הבכירים של צבאו מ-1 באוקטובר 1973. מדובר במסמך שלל שאותו תירגמה יחידת "חצב". עותק של התרגום מצוי ביד.
14. במלחמה אסימטרית צד אחד הוא מדינה הפועלת לפי היגיון מדינתי, ואילו הצד האחר הוא יישות לא מדינית הפועלת לפי היגיון שאינם מאפיינים מדינות מכל סוג ומשטר שהוא. זו התנגשות של היגיונות תרבותיים, חברתיים וצבאיים שאין ביניהם מפגש בסדר העולמי, חוץ מאשר מפגש של אלימות ושל טרור.
15. אחד ההישגים של יאסר ערפאת היה הצלחתו להפוך את המילה Occupation למושג מפתח בסכסוך הישראלי-פלסטיני. כמעט כל דיון בין-לאומי רואה במושג הזה את נקודת המוצא.
16. ישנם שישה מצבי יסוד אסטרטגיים מוכרים: התקפה, הגנה, התשה, מלחמה אסימטרית, מערכה רחוקה, מפגש. לאלה ראוי להוסיף מערכה אווירית. מצבי היסוד יכולים להשתלב ביניהם בזרמינות לפי התנאים האסטרטגיים. מצבי היסוד אינם אוניברסליים. כל צבא מעצב לעצמו מצבי יסוד לאור האימונים, המגמות האסטרטגיות של הממשלות והאפשרויות הכלכליות.
17. <http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=762555>
18. חיל האוויר לא הצליח למצות את כוחו במלחמת יום הכיפורים בשתי מערכות המגננה - בתעלת סואץ וברמת הגולן. הישגיו היו בעיקר מניעת השתתפות יעילה של חילות האוויר של הצבאות התוקפים במתקפתם בשלבי המלחמה הראשונים ועד סוף המלחמה.
19. למעט הפצצה הגרעינית שסיימה את המלחמה בין ארה"ב ליפן. עם זאת, גם היתרון הגרעיני של האמריקנים החזיק מעמד ארבע שנים בלבד, עד שבדיה"מ פיתחה אף היא פצצות גרעיני.

